

שיקום מידת האמת

א

אחת הדוגמאות המובהקות להתנגשות מצוות ויסודות היא במפגש בין מצוות האמת – מדבר שקר תרחק, ובין מצוות השלום – בקש שלום ורדפהו. מחד גיסא אנו מוצאים מאמרים מרחיקי לכת על חובת אמירת האמת, על היות חותמו של הקב"ה אמת, על הקביעה כי העולם עומד על האמת, על היות כת שקרנים בין אלה שאינם מקבלים פני שכינה, ועוד ועוד. מאידך גיסא אנו מוצאים מאמרים מרחיקי לכת על השלום – שמו של הקב"ה שלום, מהות האדם היא להיות רודף שלום ואוהב שלום, מצינו שמחה הקב"ה שמו על המים כדי להשכין שלום בין איש ובין אשתו, גדול השלום שבשעה שהוא קיים אין הקב"ה מעניש את עם ישראל אפילו על עבודה זרה וכדו'. המחויבות הדתית אפוא היא לשני עניינים שכבר נאמרו בפי הנביא "והאמת והשלום אהבו". ברם, אין שני מלכים משמשים בכתר אחד, ופעמים שיש להכריע מבחינה מעשית מה לעשות. רבים הסיפורים בתנ"ך המעמתים את שני העניינים, ורבות הסוגיות. בין הסיפורים בתנ"ך אנו למדים את סיפור אמירת אחותי היא על ידי אברהם ויצחק, לקיחת הברכות על ידי יעקב, הבקשה מפרעה ללכת שלושת ימים במדבר בלבד, שמואל האומר כי בא לזבוח לד' ולא להמלכת דוד ועוד ועוד. סוגיות בש"ס עסקו בשאלה זו. אחת הנודעות היא סוגיית כיצד מרקדין לפני הכלה (כתובות יז ע"א), ושם אכן נפסק כי מצוות מדבר שקר תרחק נדחית מפני החובה להיות מעורב עם הבריות, ולא להכלים פני כלה ברבים. אמנם יש שפירשו שם כי כיוון שיופי הוא מונח סובייקטיבי אין מדובר בדחייה של ממש, אולם ראשונים רבים לא ביארו כך וזה גם לא פשטה של הסוגיה. סוגיה נוספת, הנלמדת בתוכנית הלימודים, היא נוהגם של תלמידי חכמים לשנות בדיבורם (ב"מ כג ע"ב). בכל אלה נידונה שאלה כבדת משקל הנוגעת לחותמו של הקב"ה.

במקום אחר (כתב העת צהר, גיליון א) עסקתי בניסיון לפסוק הלכה בסוגיות אלו. קשה מאוד לפסוק הלכה שכן קשה מאוד לקבוע מתי נכון לשנות מפני השלום ומתי חובה לעמוד במבחן האמת אפילו אם הוא גורם מתיחות ונזק. כאן אני מבקש להדגיש עניין נוסף, והוא דרכי הזהירות מפני המדרון החלקלק שתואר לעיל. ואכן, בשעה שפסק ה"בן איש חי" בסוגיות אלו, ואסף מקורות רבים המלמדים על מצבים שונים בהם יש אכן לדחות את אמירת האמת מפני השלום, סיים את דבריו במילים אלו:

הרי סדרתי לכם שלחן מלא כמה אופנים בענין השקר וגניבת דעת הנזכרים בדברי רז"ל להיתרא ואתם תדקדקו בכל דבר ודבר ותלמדו דבר מתוך דבר, אך תשימו יראת ה' על פניכם לבלתי תעשו קולות חוץ מן השורה בדמיון דחוק.

גם תשימו לב ללמוד מאופן הנזכר לאיסורא...

... גם ודאי ידוע ג"כ לכם מ"ש בגמרא דיבמות דף ס"ג על חייא בר רב שהיה מהפך לאמו הדברים של אביו בענין התבשיל כדי שתעשה כפי רצון אביו וא"ל אביו את לא תעביד הכי כדי שלא תרגיל לשונך בשקר אבל לא אסר לו ד"ז מפני שהיה מתכוין בשביל שלום.. (שו"ת תורה לשמה סימן שסד).

המעין בדבריו יבחין כי אלו דברי סיכום למצבים בהם הפסיקה ההלכתית מחייבת לסטות מדרכי האמת ולהעדיף את השלום. פעמים רבות אין מדובר ברשות בלבד, אלא בחובה הלכתית. אף על פי כן, הרב הגאון היה מודע מאוד לסכנות הנובעות דווקא מהפסיקה הנכונה והראויה לדחות את האמת מפני השלום. ועל כן ציין לפחות שלושה דרכים עקרוניות להתמודד עם הבעיה:

- א. ישנה חובה לדקדק באופן מתמיד גם במקומות בהם יש לסטות מן האמת שלא לעשות קולות בדמיון דחוק. זו אחריות גדולה מאוד לפסוק בשאלות אלו, ומוטל דווקא על המשנה בדבריו מפני השלום לדקדק מאוד. כאן מדובר בזהירות בשעת מעשה שלא לנצל את היתר או את החובה מעבר לגבולה של ההלכה.
- ב. המבחן הגדול הוא האם במקומות בהם אין לשנות מפני השלום מושקע מאמץ ניכר לחיזוק מידת האמת ולדביקות בה. זה המדד האמיתי ליראת השמיים, ולהימנעות מהמדרון החלקלק. כאשר בד בבד עם המציאות בה נאמרו דברים שאינם אמת ישנו חינוך ופסיקה מתמדת לאמירת אמת מוחלטת כאשר אין דבר הדוחה אותה, מתברר כי אכן מדובר בהליכה בדרך של יראת שמיים ולא של זיוף.
- ג. המודעות לסכנת המדרון החלקלק צריכה להיות גדולה מאוד, וראוי שלא ירגיל האדם את עצמו בכך. זוהי פסיקה חריגה וחד פעמית, ולא נוהל רגיל של אי-אמירת אמת ח"ו.

ב

במאבק על גוש קטיף נאמרו דברים רבים שאינם אמת. ילדינו היו חשופים לשקר רב. במאמר זה אין כוונתי לעסוק בשאלת השקר שמקורו מחוץ לחברתם של הילדים, אלא רק בשקר שהם עצמם עשו ושהם עצמם היו חשופים לו. דוגמה לדבר היא השקרים שנאמרו במחסומים לגבי מקום מגוריהם, הצהרה על כוונתם לצאת בזמן מגוש קטיף על אף שלא זה היה בלבם ודוגמאות נוספות. איני בא לדון האם היה מותר או אסור. לאחרונה פורסם מאמרו של הרב יהודה זולדן הי"ו בכתב העת של צהר שפסק שבתנאים מסוימים הדבר היה מותר אם כי בהסתייגויות רבות, אולם לנושא הסוגייה החינוכית בה אנו עוסקים כעת הדבר אינו מעלה ואינו מוריד.

השקר לא היה קשור רק באמירת שקר ואמת ישירים, אלא גם בהרבה טיעונים כלפי השלטונות וכלפי הצבא שנאמרו ללא כיסוי, שחלקם היה מורכב מלשון הרע ושקרים, שהיו חלק טבעי לצערנו ממאבק ציבורי וממאמץ הסברתי. שמועות רבות הופצו וטענות שקריות כנגד כוחות הביטחון, רבנים, מנהיגי ציבור ועוד גורמים הוטחו ללא כל ביקורת וללא זהירות. לאמירת חלק מדברים אלה לא היה מלכתחילה כל היתר ומדובר בלשון הרע המכוער ביותר, וחלק הוא אולי בלתי נמנע בשעה שאנו עוסקים בהנהגת ציבור. גם כאן אין אנו באים לעסוק בעצם התופעה, אם כי את זה ניתן לבקר ביתר שאת, כי אם במקום בו אנו נמצאים כעת. גם אם הדבר היה מותר, וגם אם היו מצבים בהם ההלכה התירה לסטות מדרך האמת ולנהוג בדרכים אחרות, ואפילו אם מדובר ב"עם נבר תתבר" ובהיתר לנהוג שלא בדרך האמת כלפי מי שלא נהג כלפיך ביושר - מידת האמת יצאה נפגעת. אנו נמצאים כעת במקום בו אותה רגישות קנאית ועוצמתית לאמת - נשחקה, כתוצאה טבעית מהתרגלות לומר לא אמת, ומהיתרים שונים שנאמרו בתחומים אלה.

עתה, לאחר שתם המאבק, המציאות מחייבת אותנו אפוא לשקם את מידת האמת, ולהשיב אותה לכס מלכותה. פעילות חינוכית עמוקה אנו צריכים לעשות כדי להשיב למקומה את תפארת המידות ואת חותמו של הקב"ה, לאור הדרכתו של ה"בן איש חי", ויש לנו כלים רבים לעשות זאת. אנו יכולים לפתוח בתפיסה כללית של עולם ההלכה ולאחר מכן להתמקד יותר בסוגיה הנידונה.

ג

הדברים מתחילים בתוכנית לימודים ובסוגיות תלמוד תורה. זה הזמן לעסוק בסוגיות השונות של דחיית האמת מפני השלום בין במקרא ובין בדברי חז"ל ולדון במקומות השונים ובסיבות שהביאו לכך. למעשה מדובר בשני נושאים. ראשון בהם הוא עצם העיקרון ההלכתי שאנו נתונים בו פעמים הרבה, והוא התנגשות מעשית בין מצוות שונו שציוונו עליהם ריבונו של עולם. זהו נושא חשוב ביותר, שפעמים רבות אינו מובן כלל לתלמידים השונים. הם רגילים להיצמד לקצוות, לעניין אחד בלבד, לקיצוניות שמשעה לראות את העולם כולו דרך זווית אחת בלבד, ובשעה שמדובר בסוגיות עמוקות יותר, בעלות היבטים שונים, אין להם משנה סדורה המאפשרת להם להתמודד עם המציאות המורכבת. חלק בלתי נפרד מעולמה של הלכה הוא העולם בו אנו מדברים על התנגשויות שונות. הדבר מתחיל בעניינים כלליים שונים ידועים יותר, כמו פיקוח נפש ושבת; ממשיך הלאה לקומות ממוקדות יותר כמו כיבוד אב ואם מול "ואת שבתותי תשמורו" בו מתנגשת חובת כיבוד אב ואם מול שמירת המצוות; ברם, למעשה מדובר ברוב מוחלט של ספרות השו"ת. שכן ספרות השו"ת עוסקת בדרך כלל במציאויות מורכבות יותר. זה ההבדל הגדול בין ספרות הפסיקה לספרות השו"ת: ספרות הפסיקה עוסקת בדרך כלל בעיקרון אחד, ומבארת את הדרכים בהן חייב עיקרון זה להופיע. לעומת זאת, ספרות השו"ת מפגישה בין עקרונות שונים, ולא זו בלבד אלא שהמציאות עצמה היא חלק משיקולי ההלכה, והמשיבים השונים מעמתים אף אותה עם עניינים הלכתיים שונים. לא ניתן להגזים בחשיבות העליונה של חינוך ילדינו לתפיסה מורכבת זו, שכן לא זו בלבד שהיא מבארת היטב את עולמה של ההלכה ואת משמעות הפסיקה בה, ולא זו בלבד שהיא משמשת בידינו מבוא לסוגיית האמת והשקר בה אנו עוסקים במהלך חינוכי זה, עוד היא יכולה לשמש בידינו כלי להרגיל את תלמידינו להבנות עמוקות יותר, ולהתרחקות מהקיצוניות הממאירה שאין בה את היכולת להתבונן בסוגיה כולה ברוחב הראוי לה ובשיקול הדעת הנצרך לבחירת דרך חיים.

נושא שני הכרוך בסוגיית דחיית האמת מפני השלום הוא הסוגייה עצמה. לאחר שהרגלנו את תלמידינו להבין את עולמה של ההלכה ושל הפסיקה, ולראות את הכיוונים כולם המשמשים בדיון ההלכתי, אנו

יכולים להיכנס בשער העניין עצמו. שלב ראשון בכניסה לשער הוא לימוד כל אחד ממרכיבי הסוגיה בפני עצמו. אנו חייבים ללמד את מקורה של מידת האמת, את משקלה, את חשיבותה, את אגדות חז"ל המרחיבות בעניין אמירת אמת, את הדברים מרחיקי הלכת שנאמרו בעולם של חכמים בנושאי האמת, ובדרך זו להעצים את אמירת האמת שלנו ושל תלמידינו כדי לבסס את מחויבותם האישית למידה עילאית זו. במקביל ובמסגרת השלב הראשון, זו ההזדמנות הגדולה לעסוק בסוגיית השלום – הן השלום הפנימי והן השלום החיצוני. שכן, במסגרת מאבקי התמידיים על עניינים שונים נפגע בדרך הטבע השלום הפנימי, ואנו מתדרדרים לעיתים למהלכים הפוכים מהכלל הגדול בתורה שהוא "ואהבת לרעך כמוך". ייתכן ולא ניתן למנוע את הדבר, וזהו לעיתים מזומנות חלק בלתי נפרד מכל מהלך המבקש לקדם משהו באומה הישראלית. אולם ברור שיש לשקם את השחיקה שהתחוללה בתחומים אלה, ולחזק את החשיבות העליונה של השלום, עד שמחה הקב"ה את שמו על המים כדי להשכיח שלום בין איש ובין אשתו, ועד שדרשו חכמים כי בשעה שעם ישראל מאוחד, אפילו הוא עובד עבודה זרה, הקב"ה שלח בפי הושע את דבריו: "חבור עצבים אפרים – הנח לו".

השלב השני הוא לימוד הסוגיות השונות העוסקות בהתנגשות שבין שני עניינים אלה. התנגשות זו נלמדת לאחר שהתלמידים כבר מכירים (כפי שביארנו לעיל) את עצם קיומה של התנגשות, ואת המצב בו שני ציונים של ריבוננו של עולם סותרים האחד את השני בעולם המעשי, שאינו יכול להכיל שני הפכים בעניין אחד. ניתן בקלות לקבץ את הסוגיות השונות וללמד אותן כמקצוע בפני עצמו, ובמקביל לעסוק בסוגיות אלה כשמגיעים אליהן באופן טבעי שכן כמעט אין ספר בתורה ובנביאים המצוי בתוכנית הלימודים ששאלה זו אינה עולה.

נדגים את דברינו בקיצור בחלק מספרי התנ"ך: כבר לעיל הזכרנו כי בספר בראשית נושא זה עולה בסוגיית לקיחת הברכות על ידי יעקב אך לא רק שם, כי אם גם בהתנהגותו של יעקב בבית לבן ("אחיו אני – ברמאות") ובדברי האחים אל יוסף בסוף הספר "אביך ציווה לפני מותו לאמור". בספר שמות עולה סוגיה זו בדברי משה לפרעה "נלכה נא שלוש ימים ונזבחה לד' א-לוהינו" כאשר מגמתם היא להגיע לארץ ישראל ולא לשוב למצרים; בספר ויקרא אמנם אין סיפורים בהם עולה סוגייה זו, אולם בחלק המצוות ניתן לדבר הרבה בפרשת קדושים על עניינים שונים הנוגעים לשקר; בספר במדבר אנו מוצאים את הסוגייה כאמור לעיל, בספר שמואל היא עולה בדברי ד' לשמואל כי ישנה מפני השלום ויאמר להם שהוא בא לזבוח לד' בשעה שמטרתו העיקרית היא להמליך את דוד וכן במקומות אחרים.

גם בתורה שבעל פה אנו נתקלים בכך. המלמד סנהדרין מכיר את הסוגייה ממעשהו המופלא של שמואל הקטן שהסכים לרדת מכינוס עיבור השנה, באומרו שהוא זה שלא זומן להתוועדות, על אף שהדבר לא היה נכון; המלמד אלו מציאות מכיר את הסוגייה בדברי הגמרא "...בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו במסכת ובפוריא ובאושפיזא"; המלמד בבא קמא מכיר את הסוגייה בכך שמלמדי התורה לא העלימו את האמת משלוחי הקיסר הרומי; המלמד סוכה מכיר את דברי שמואל המאיים על מוכרי ההדסים ועוד ועוד. כמעט ואין מקום בש"ס ששאלה זו אינה עולה כיוון שהיא אכן חלק מהותי מעולמו של האדם נאמן ההלכה ומפסיקה ההלכה, ועל כן ניתן להפנות את תשומת הלב בכל הקשר.

ד

לאחר כניסתנו לעולם המורכב של פסיקת ההלכה בתחומים אלה אנו מוכשרים לדון בשלוש ההדרכות שקבע ה"בן איש חי" ושהובאו לעיל. הנקודה הראשונה בדבריו היא הזהירות שלא לנצל את ההלכה. גם כאן מדובר בשני מישורי לימוד. מישור אחד מלמד את הצדדים בהלכה המותרים חלקים רבים, ובעיקר בנושאים מורכבים, ללא הכרעה חד משמעית. ניתן לזהות חלקים אלה בהלכה כאשר הפוסקים משתמשים בביטויים "וד' יראה ללבב", או "ובלבד שיכוון לבו לשמיים" וכדו'. אלו אותם מצבים בהם מעשה חיצוני אחד יכול להיחשב אצל האחד מצווה גדולה ואצל השני עבירה גדולה. תלמידנו נפגשים עם עיקרון זה לדוגמה במסכת קידושין, בסוגיית יש מעביד אביו ברחיים ומביאו לחיי העולם הבא, ובעוד מקומות רבים. על אף העובדה שאנו רגילים ללמד כי בעולם ההלכה ישנו פיתרון אחד נכון לכל שאלה הלכתית, האמת אינה כזו, ופעמים רבות לא ניתן להכריע. חוסר היכולת להכריע אינו נובע מספק או מהעדף יכולת החלטה, כי אם בשל העובדה שהמורכבות נמצאת במציאות – המעשה החיצוני יכול לשאת שתי פרשנויות שונות ולנבוע משני כיוונים שונים, ובשל כך לא ניתן לקבוע באופן קטגורי שהוא נכון אם לאו. על כן פונה ההלכה לעיתים אל הכוונה הפנימית, יושר הלב, הרצון לעשות את דבר ד' במלואו ויראת השמיים, ומחייבת את האדם בבחינת "אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמיים".

לאחר שלמדו את קיומו של העיקרון הזה אנו חייבים לפנות אל תלמידנו אל עולם ישור הכוונות במישור המעשי. שכן אין מדובר בעקרונות בלבד, אלא בחובה פנימית המוטלת על האדם לכוון לעשות את רצון ד'. כאן אין מדובר בלימוד עקרונות חדשים כי אם בלימוד מוסר, לא בהבנת דרכה של ההלכה בלבד כי אם בהשקעה הנפשית לקיים אותה במשמעותה הפנימית. זו הזדמנות לחרוג מעולם הלימוד הקוגניטיבי אל עולם תיקון המידות והמעשים, שהוא חלק בלתי נפרד ממשמעות החינוך המוטלת עלינו.

ה

התחום השני עליו אנו מופקדים הוא השיקום. כאמור לעיל, מדברי הבן איש חי עולה כי דווקא מי שנאלץ לדחות מידה מפני מידה, מחויב יותר מאחרים לשקם את המידה שנדחתה באותם מקומות שבהם אין ראוי לדחותם וחובה לעסוק בהם. זו הזדמנות לעסוק בשיקום מידת האמת לאחר גוש קטיף, ולהפוך את הכורח שהם סבורים שהיה להם לאתגר וליסוד התקדמות. אין אנו צריכים להיכנס לשאלה האם זה היה נכון אם לאו. עיקר העיקרים הוא להפוך את המציאות הזו למנוף לקידומה של מידת האמת. כאמור, יש ללמוד את הנושא. אחד המקומות היפים ללמוד היא נבואת ירמיהו (לב) בה נצטווה דווקא ירמיהו לקנות שדה בענתות, בהיותו כלוא בבית הכלא דווקא בשל נבואתו כי ירושלים תחרב, וכי יש להיכנע למלך בבל. הקב"ה מבאר לו כי קניית השדה נועדה לחידוש הברית עם ארץ ישראל, והאמונה כי על אף רצון ד' שעתה נגלה ולא נחיה בארץ עלינו להקפיד יותר ויותר להבהיר שמדובר במצב זמני ולא חס ושלום בניית הברית עם הארץ. ירמיהו מופקד אפוא על שיקום הברית עם הארץ, ועל ההבהרה שדחיית ההתיישבות בארץ היא עניין זמני ולא עניין קבוע.

כך ניתן לבאר גם את סיומה של פרשת שלח. דווקא לאחר שנגזר על עם ישראל ללכת במדבר ארבעים שנה נצטוונו כמה מצוות התלויות בארץ, כגון חלה ונסכים. הרעיון היסודי הוא אותה רעיון – ההבהרה כי דחייה זמנית בשל חטא ועוון אינה כפירה בברית ושכחת הייעוד. באותה מידה יש ללמד על החובה לשקם דווקא את מידת האמת – מי שסבר כי הוא נאלץ לשקר ודחה את מידת האמת מפני עניינים אחרים הוא זה שחייב לדאוג כי במצבים אחרים הוא יהיה המקפיד הגדול בענייני מידה זו.

לאחר לימוד הנושא ניתן לבנות יחד עם התלמידים תוכנית מוסרית ומדתית לשיקום חובת הנאמנות המוחלטת לאמת במקום בו היא נדרשת. יחד עמם לדבר לתשובת המשקל, ולקבל על עצמנו להיות ישרים גם במציאויות המתירות או אפילו מחייבות לסטות ממידת האמת. מעז יצא מתוק, ואותה מציאות שהביאה לשקר תהיה גם מקור הצמיחה של חידוש המחויבות העמוקה למידת האמת וליושר הפנימי.

ו

המודעות לסכנה העומדת בפנינו, וההכרה כי גם כשעושים דברים שהם נכונים על פי ההלכה (וקל וחומר כשהם אסורים) עלול המדרון החלקלק להפילנו – מחייבת אותנו להכיר את סכנת המדרון החלקלק. אסור לדחייה זמנית וחד פעמית להפוך לעניין קבוע, ונקודה זו עולה אף היא מדברי ה'בן איש חי'. שכן, אין זה קשה לדמיין מציאות בה כל פעם שיתקיים מתח בין הורים לבין ילדים או בין איש לאשתו יאמר אחד מבני הזוג כי אין הוא חייב לומר לבן זוגו את האמת, וכי מפני רצונו שיהיה שלום בית בביתו מותר לו לשנות ולרמות. כדי להילחם בזה יש ללמוד את הדרכת הראשונים בתחומים שונים שאין להפוך אותם לעניינים קבועים.

דוגמה לדבר היא דין "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין". כלל זה שברכה בצידו בשעה שנוקטים בו בעת שצריך עלול להפוך לחרב פיפיות. רב ומחנך שאינו חפץ בעימות עם קהלו שומעו יאמר לעצמו כי כיוון שאין וודאות שישמעו לו טוב לו לעולם לא להוכיח אותם, ובאופן קבוע לחשוש שמא יעברו על דבריו ועל כן טוב שלא יאמר להם דבר. הראשונים כתבו כי יש להקפיד בשימוש זהיר וחד פעמי בכלל זה ולא במדיניות קבועה של הרב וקהל שומעו. זהו אחד מדרכי ההופעה של עקרון המדרון החלקלק.

ז

כללו של דבר: המציאות בה נתקלו תלמידינו בגוש קטיף מאפשרת לנו להפוך את המציאות המסובכת לסולם המאפשר לטפס ודווקא לחזק את המחויבות למידת האמת ולמידת השלום כאחד. אנו יכולים לנצל את המציאות הזו לעניינים רבים הנוגעים לדרכה של ההלכה, לעימות בין שתי מצוות א-לוהיות בעולם המעשי, למורכבות המחשבה, לדרכי ההכרעה ודחיית האחת מפני השני, לצורך לכוון לשם שמיים, לשקם ולהיזהר מהמדרון החלקלק. אל לנו להחמיץ הזדמנות למידה וחינוך שנקרתה בדרכנו, ולהפך – מוטל עלינו להוציא יקר מזולל, "והאמת והשלום אהבו".